

delmeskedni az Úrban“. Nem egyszer s mindenkorra szóló formulázás tehát a helvét hitvallás, hanem igenis a jobbnak készséggel helyt adó s így a megfelelő alakítást feltételező. Fontos dolog pedig ez épen ma, a mikor a hitvallásra való hivatkozásnak még zsinati törvényeink is ingadozásnak adnak helyet megfelelő új alakítás nélkül, hogy az ingadozás keservesen megboszulja magát kint az életben.

A három magyar hitvallást, az egervölgyit, a tarczal-tordait s a debreczenit a szerző magyar forrás után közli, a mint ezt a praefatióban jelzi s ennek következtében a régi hibát, a mely még a „Syn-tagmá . . .“-ban követtetett el, a hol t. i. a csengeri hitvallás *lengyelnek* van kiadva, Müller is jóvá teszi, mint Augusti és Niemeyer, a kinnél már szintén magyar a csengeri hitelvi irat. Természetesen Müllernél a hiba jóvátétele csak a magyar forrás után való dolgozásban jelentkezik, a mennyiben ő a csengeri hitvallást nem közli, hanem az említett hármát, de azokat *magyaroknak* mondja s nem osztja be régi szokás szerint más nemzetiek közé.

Az előadottakból nyilván kitetszik, hogy ez az új gyűjtemény, leszámítva a felhozott hiányokat s fogyatkozásokat, méltán tarthat számat az elismerésre, mert teljesebb is, mint az eddigiek s a szöveg közlésben is megbízhatóbb. Reánk magyarokra nézve nagyobb kitüntetés aligha lehet annál, hogy elismernek, mint létezőket s nem osztanak be még csak az ausztriai reformátusok közé sem, sőt íme három magyar hitvallást is közölnek tőlünk, egyet épen azt, a melyet Ribini olyan értelmetlen s méltatlan módon kipellengérezett, t. i. az egervölgyit. Persze azt már nem érhetjük el, hogy *nemzeti* nyelvünkön adatnék ki a magyar hitvallás s úgy forgatnák a külföldi tudósok, — nem, mert talán még mindig nem szalunképes a lingua hungarica, nem úgy, mint a kelet-friesföldi tájszólás.

A szaktheológus csak gyönyörködni tud ebben a gyűjteményben s a magyar theologus boldog várakozással telik el, hogy majd eljön az idő, a mikor talán a magyar kálvinista irodalmi viszonyok is követelni fogják egy ilyen gyűjteménynek a kiadását, a melyre a nagy közönségnek is, az iskoláknak is multhatatlanul szükségük van. Én már évekkel ezelőtt felvettem ezt a kérdést, de úgy látom, hogy a mint akkor, úgy most is pium desiderium minden ilyen törekvés és czélzat Elég szomorú állapot!

Dr. Tüdös István.

Friedrich Delitzsch: Zweiter Vortrag über Babel und Bibel. 26. bis 30. tausend. Mit 20 Abbildungen und einem Vorwort zur Klärung. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1903. S. 48. Mk. 2.

E folyóirat mult évi VI. füzetében (396—98. l.) ismertetem Delitzsch Frigyes berlini tanár, kiváló assyrológus azon előadását, a melyet 1902.

január 13-án *Babel und Bibel* czim alatt Berlinben, Vilmos császár jelenlétében, a német-keleti társaság előtt tartott s a melyben azon hatások kimutatásával foglalkozott, a melyeket a babylon-assyr ásatások és ékirat-fejtések tanúsága szerint Babylonia és Assyria magas fejlettségű kulturája Izráel népére, Izráel népének vallásos képzeteire gyakorolt, a mely utóbbiak közül több babylon-assyr eredetre vezethető vissza. Delitzsch előadása az egész művelt világon nagy feltűnést keltett. E tények már eddig sem voltak ugyan ismeretlenek, de csöndesen meghuzódtak a szaktudomány vastag foliánsai vagy a kathedra nehézkes előadási formái mögé. Ezúttal történt először, hogy e kérdés könnyed, népszerű alakban, a művelt nagyközönség ítélőszéke elé terjesztetett, s az a kitüntető figyelem, a melyben a német császár a felolvasást részesítette, méltán volt úgy tekinthető, mint a vállalkozás jogosultságának, sőt szükségességének elismerése.

Delitzsch felolvasása, főleg az orthodox theologiai körökben — protestánsoknál, katolikusoknál, zsidóknál egyaránt — erős vihart támasztott; az ellennyilatkozatoknak egész özöne zúdult ellene újság-cikkekben, röpiratokban, füzetekben. Ez utóbbiak közül legnagyobb sikere volt *König Eduard* bonni tanár művének (*Bibel und Babel*), a mely december havában már 6-ik kiadásban jelent meg; e műnek egy baja van, nevezetesen az, hogy szerzője kevéssé jártas az ékirat-nyomozásban s inkább a pap, az apologeta mint a vallástörténet tudósa beszél belőle. Mindazon controversiákat, a melyek Delitzsch előadása nyomán támadtak, szépen megvilágítja A. Jeremias lipcei lelkésze műve: *In Kampfe um Babel und Bibel* (1903. ára 50 fillér, 38 lap).

Delitzsch a múlt év tavaszán újból elindult a babylon-assyr ásatások színhelyére és csak ősszel tért onnan vissza; azért a felolvasása ellen intézett támadásokat csak ekkor vehette szemügyre. Válaszul e támadásokra s egyúttal egyes félrcértett vagy félremagyarázott pontok bővebb kifejtésére f. év január 12-én egy újabb előadást tartott a keleti társaság előtt, ismét Vilmos császár jelenlétében. Előadását, ellentétben ellenfeleinek szenvedélyes hangjával, higgadtság és nyugalom jellemzi; a történetíró szenvedélytelenségével igazolja a történeti emlékek és az ékiratok tanúságával adatainak kétségbevonhatatlan valóságát, igazolja azon állítását, hogy Izráel vallása, a Jahve-kultusz nem oly Istentől kijelentett tana a zsidó népnek, a minőnek azt a régi inspiratio-tan tartotta, hanem e vallás igen lassan, sokféle idegen behatás alatt fejlődött, több részlete teljesen azonos a babylon-assyr népek tanításával, képzeteivel, erkölcsi fölfogása nem áll magasabban a babylon-assyr népek erkölcsi fölfogásánál, monotheismusa mindig, legkitünőbb képviselőiben is, partikuláris-nemzeti volt és csak a keresztyénségben emelkedett egyetemes, néphez nem kötött magaslatra; — ezek alapján az ó-szövetség, bár mint irodalmi és vallástörténeti emlékek fölötté bcces tárháza föltétlen tiszteletet érdemel, de nem tarthat jogot arra, hogy akár min-

den betűjében, akár egyes részleteiben kijelentésszerű okmánynak tekinthetők, mint a hogy az ó-szövetségi zsidó nép sem tekinthető Isten választott népének. Egyoldalú, hibás álláspontot foglal el az, a ki az ó-kor történetét vagy a világtörténelmet ily szempontból ítéli meg. A zsidók gyűlölködő, boszúálló, emberi gyarlóságokkal teljes Jahveja, — a kivel szemben csak egyes kiválasztott szellemek: próféták és zsoltár-írók emelkedtek föl arra a magaslatra, hogy benne a szeretet, az irgalom Istenét lássák, — nem lehet a mai felvilágosult emberiség bámulatójának tárgya. Delitzsch szerint az ó-szövetségben egy, minden földi dologhoz hasonlóan Istentől eszközölt vagy engedélyezett, de máskülönben emberi, vallástörténeti fejlődésmenettel állunk szemben, a melybe Isten „különös, természetfölötti kijelentés“ által, vagy különös, rendkívüli inspirálás által nem avatkozott bele, mert épen az ó-szövetségi monotheismus egyenesen ily fejlődési folyamatot mutat a tökéletlenebbtől a tökéletesebbhez, a tévestől az igazhoz, de közbe-közbe visszaesést is. A babylon-assyr ékiratoknak napjainkban végbemenő új életre kelte arra kényszerít, hogy az ó-szövetséggel összekötött kijelentési képzeleteinket revideáljuk; a politikai föltékenységnek és emberi szempontból talán érthető szenvedélyes gyűlöletnek oly gyakori megnyilatkozásai nem arra való, hogy a huszadik század keresztyén népeinek vallásos épülésére és erkölcsi nemesítésére szolgáljanak! A higgadt történeti-kritikai revisio semmiképp nem lehet ártalmára szívünk vallásosságának, Istennel való szívbéli közösségünknek! Ne feledjük, hogy minden földi örökös folyásban, mozgásban van s a megállás egyértelmű a halállal!

Mint tudjuk, Delitzsch e második előadása még nagyobb port vert föl mint az első. Legelőször Vilmos császár szólalt föl ellene Hollmann tengernagyhoz, mint a német-keleti társaság egyik elnökéhez intézett levelében, a mire Harnack Adolf adta meg az alapos választ (Preussische Jahrbücher, 1903. márczius). A többi, kevésbé fontos nyilatkozatoknak se szeri, se száma. Harmadik és egyúttal befejező előadását Delitzsch majd akkor fogja ugyane kérdéstről megtartani, ha az első és második előadásában kifejtett nézetei felől az eszmék kissé tisztázódnak.